

Ulrich Beck: Riziková společnost

Praha, Sociologické nakladatelství 2004, 431 s.

Kniha Ulricha Becka *Riziková společnost* (1986) se stala sociologickou klasikou uplynulých desetiletí. České vydání práce v Sociologickém nakladatelství (Praha, 2004) je proto třeba přivítat. To však v žádném případě neznamená, že teze, které profesor sociologie přednášející na mnichovské univerzitě a London School of Economics přináší, lze nekriticky přijímat.

Ulrich Beck dává do souvislosti tak rozdílné věci jako Černobyl, globální oteplování, nemoc šílených krav, debatu o lidském genomu, asijskou finanční krizi a teroristické útoky z 11. září. Podle autora tyto události charakterizují různé dimenze a dynamiku světové rizikové společnosti. Minulá rozhodnutí o nukleární energii a současná rozhodnutí o využití genové technologie, genetiky či nanotechnologie uvolňují cestu k nepředvídatelným důsledkům, které mohou nakonec ohrozit veškerý život na Zemi.

Podle Becka jsme očitými svědky přelomu uvnitř moderny, která se vymaňuje z kontur klasické industriální společnosti a nabývá nové podoby – „rizikové společnosti“. Zisk moci spjatý s technicko-ekonomickým pokrokem je ve stále větší míře zastíňován produkcí rizik. Ta se pouze v raném stadiu nechají legitimizovat jako „latentní vedlejší účinky“. Jejich realita tím však není popřena.

V rizikové společnosti Ulrich Beck vidí – v souvislosti s poplachem vyvolaným smogem, únikem toxických látek atd. – politický potenciál katastrof. Mnoho nových rizik (nukleární nebo chemické zamoření, škodlivé látky v potravinách, civilizační choroby) se vymyká lidské schopnosti bezprostředního vnímání. Jejich odvrácení a zvládnutí může podle Becka zahrnovat reorganizaci moci a kompetencí.

Ve světové rizikové společnosti vidí Beck tři osy konfliktu. První je osa globálních ekologických konfliktů. Druhou představují globální finanční krize, jež však mohou být individualizována a nacionalizována. Třetí osou, která vyvstala po 11. září, je hrozba globálních teroristických sítí, které přesahují moc vlád a států. Globální problémy podle autora je možné řešit jen globálně a vyžadují globální kooperaci.

Rozdíly Východ a Západ, město a venkov, černí a bílí, Jih a Sever jsou podle Becka vystaveny nivelizujícímu tlaku stále se stupňujících civilizačních rizik. Rizikové společnosti nejsou společnosti třídní. Obsahují v sobě vývojovou dynamiku rozbíjející hranice a spočívající na demokratických základech, kterou je lidstvo v jednotné situaci civilizačního sebeohrožení nuceno k vzájemnému spojování.

Beckovo zjištění, že v pokročilé moderně je společenská produkce bohatství systematicky doprovázena produkcí rizik, navozuje dojem, že (post)moderní společnost vytváří stále větší lokální či globální rizika než v minulosti. To je ovšem sporné. Rizika nejsou vynálezem novověku. Již ten, kdo se jako Kolumbus vydal na cestu, aby objevil nové země a kontinenty, na sebe bral rizika.

Člověk na přelomu 20. a 21. století nečelí větším rizikům než člověk ve století 18. či 19. Riziko prostě patří k pokroku jako příďová vlna k rychle plující lodi. Riziko není vynálezem moderní doby. V mnoha sférách společenského života je akceptováno. Proti neviditelným rizikům stojí růst bohatství, které je stále viditelnější. Beckova posedlost riziky se tak zdá být intelektuální fantazií, smyšlenkou od psacího stolu.

Civilizační vývoj je otisk zkušeností nahromaděných industriální společností od 19. století, které jsou promítány do 20. a 21. století. Rizika, které vytváří industrializace, nepředstavují žádnou skutečně novou světovou hrozbu. Vyšší výnos přináší vyšší riziko. Rizika doprovázejí výzvy zítřka, mobilizují nové vědecké a technické tvůrčí síly a představují příčky na žebříku pokroku.

Beckovo strašení ekologickými riziky někdy vyvolává úsměv na rtech, např. když píše: „Všude se tajně chichotají škodlivé a toxické látky a jako středověcí ďáblové provozují své nekalé kousky.“ Největší autorovy obavy vyvolávají chemické hnojení zemědělské půdy, eroze půdy, odumírání lesů a rozvoj jaderné energie. Existují však dobré důvody věřit, že tyto obavy jsou zbytečné.

Beckův strach z jaderné energie souvisí s dobovým mediálním zájmem o havárii v Černobylu. Společnost raději podstupuje řadu rizik jedna ku stu, že zemře deset lidí, spíše než aby se vystavila jedinému riziku jedna ku deseti miliónům, že jich zemře 100 000. Přitom druhé riziko je z matematického hlediska menší. Beckova fobie z jaderné energie v očích statistika stěží obstojí.

Podivné je, když Beck tvrdí, že rizika podobně jako bohatství zachovávají třídní schéma – jenomže v obrácené podobě: bohatství se shromažďuje nahoře, rizika dole. Zdravý rozum říká pravý opak. Kdo nic nevlastní, nic neriskuje. Jsou to bohatí, kteří nesou rizika, protože mohou přijít o všechno. Heslo „nouze je hierarchická, smog je demokratický“ je líbivé, leč demagogické.

To, že v postmoderní společnosti narůstají rizika, však Beckovi nestačí. Autor dokonce tvrdí, že v rizikové společnosti jde o formu zbídačení, která je srovnatelná se zbídačením pracujících mas v době rané industrializace. Beck se odvažuje mluvit o civilizačním zbídačení dnešní společnosti: zatímco v 19. století

šlo o materiální zbídačení, o nouzi, hlad a tísnivé poměry, dnes o ohrožení a zničení přírodních základů života.

„Systematicky produkované utrpení a útlak se stávají stále viditelnějšími, až to musí uznat i ti, kdo to popírali... Umělá hnojiva se proměňují v jedy s dlouhodobými a dalekosáhlými účinky. Kdysi zvelebené zdroje bohatství (atom, chemie, genetická technologie atd.) se mění v nepředvídatelné zdroje nebezpečí. Očividnost nebezpečí klade stále větší překážky zaběhnuté rutině bagatelizace a zastírání.“ (Beck 2004, s.68)

Beck líčí neviditelné zbídačení tváří v tvář vzkvétajícímu bohatství, zbídačení, které může tváří v tvář postihnout celý svět. Podíváme-li se správně na to, co je to společného a rozdílného ve srovnání s 19. stoletím, jde prý jednoznačně a jasně o zbídačení. Kdyby se podle Becka zjistilo, že formaldehyd, DDT apod. jsou přítomné v předmětech denní potřeby a v potravinách, rovnalo by se toto zjištění katastrofě.

Beckovo tvrzení, že každodenní život na Zemi se stal všeobecně nebezpečnějším, je sporné. O tom, že lidé se mají v průměru lépe a žijí v čistším prostředí než v minulých staletích, svědčí světové statistiky, zejména stoupající střední délka života. To, zda je pro lidi dnešní míra rizika přijatelná, lze ověřit jednoduchou otázkou: přáli by ste si žít spíše v dnešním uspěchaném nebo v údajně klidnějším a zdravějším 18. století?

Celá řeč o riziku se zdá být výrazem nepřímé politické dramaturgie, která ve skutečnosti sleduje něco zcela jiného. Východisko, že v postmoderní společnosti narůstají rizika, totiž vede Becka k tomu, že volá po nahrazení principu privátního pojištění principem státního pojištění (veřejný management rizika). Rizika by podle něj měla být „potlačována, zvládána a kompenzována“. Tady končí teoretická filozofie a začíná praktická výzva ke státní regulaci.

Beck využívá domnělé ohrožení k vizi dirigistické politiky výjimečného stavu, která čerpá z hrozící situace rozšíření možnosti zásahu státu a nových kompetencí. Beck volá po ekologické morálce, s níž jsou spojeny takové výrazy jako „kontrola“, „úřední schválení“ a „úřední dozor“. Je příznačné, že v závislosti na tom požaduje pravomoci k dalekosáhlým zásahům, plánování a řízení.

Zastavme se u osmé kapitoly knihy, v níž Beck předkládá jakousi vlastní politickou filozofii (post)moderní doby. Lze proti ní vznést spoustu námitek, přesto by nám nemohly uniknout některé myšlenky, které mohou sloužit jako pozoruhodný pokus o analýzu situace nebo nepřímě jako varování. Beck tvrdí, že rizika se stávají motorem sepolitizace moderny v industriální společnosti a dokonce mění pojem, místo a média politiky.

Zdání politického klidu v západní společnosti podle Becka klame. Ve skutečnosti dochází k revoluci v rouše normality, k revoluci, která se vymyká možnostem demokratického zasahování, ale musí být tváří v tvář stále kritičtější veřejnosti ospravedlňována a realizována demokratickými instancemi. Politika bojuje na různých úrovních s ne-politikou.

Beck pozoruje technokratické rozhodování v parlamentu i exekutivě a posílení korporativisticky organizovaných mocenských a nátlakových skupin. Politika se ze svých oficiálních arén – parlamentu, vlády, politické administrativy – přesouvá do šedé zóny korporativismu. Objevují se nová centra subpolitiky, která ovlivňují na základě uplatňovaných základních práv proces formování a realizace politických rozhodnutí.

Beck varuje, že činnost podniků se dosud v neznámé míře dostává pod legitimizační tlak. Získává nový politický a morální rozměr, který se zdál být ekonomické aktivitě bytostně cizí. Tato „moralizace industriální produkce“, která se již dnes projevuje tezí o „společenské“ či „ekologické“ odpovědnosti podniků, bude dále pokračovat a v příštích desetiletích se může ještě vyhrtit.

Politika se stává veřejně financovanou reklamní agenturou pro stránky vývoje, který sama nezná a na jehož utváření se nemůže aktivně podílet. Podle Becka dochází k paradoxní situaci, kdy ekonomika není odpovědná za něco, co vyvolává, zatímco politika odpovídá za něco, nad čím nemá žádnou kontrolu. Touha po silné ruce roste úměrně tomu, jak lidé vidí, že svět kolem nich se otřásá. Hlad po pořádku a spolehlivosti oživuje duchy minulosti.

Beck předkládá jako variantu „demokratizace technicko-ekonomického vývoje“. Paleta návrhů sahá od parlamentní kontroly vývoje v podnicích přes vlastní „parlamenty modernizace“, kde by rady expertů zvažovaly, posuzovaly a schvalovaly existující plány, až po zapojení občanských skupin do technologického plánování a do rozhodovacích procesů ve sféře výzkumné politiky.

Základní myšlenka této „demokratizace“ zní, že spoluprády a protivlády technicko-ekonomické subpolitiky – ekonomika a výzkum – budou jednou zahrnuty do odpovědnosti parlamentu. Jestliže dnes existuje autonomie v podobě investiční svobody a svobody výzkumu, pak někdo může požadovat, aby základní rozhodnutí v rámci „racionalizačního procesu“ byla zdůvodněna před demokratickými institucemi.

Problém tohoto vývoje, který lze jinak označit za postdemokratický, je, že možnosti svobodného jednání by byly institucionálně okleštěny. Takový vývoj by vedl k centralizaci a byrokratizaci. Předpokládal by nové

úřady s příslušnými kompetencemi, aby mohly účinně bojovat proti údajnému drancování přírody. Zcela nepředvídatelnou údernou sílu a širokou podporu získávají občanské iniciativy a nová sociální hnutí.

Beck si uvědomuje, že v základech tohoto možného budoucího vývoje se skrývá úskalí. Tento vývoj vychází z mylného dojmu, že moderní společnost přes všechnu diverzifikaci a nepřehledné situace má, nebo by měla mít nějaké řídicí centrum. Jednotlivé nitky by se měly sbíhat v politickém systému a jeho ústředních orgánech. Moderní společnost však vznikla díky svobodnému trhu a nemá žádné řídicí centrum.

Beck věří v „diferencovanou politiku“, kdy by politika nebyla jediným, ani ústředním místem, kde se rozhoduje o utváření společenské budoucnosti. Volá po posílení nezávislých soudů a veřejných médiích. Žádá institucionálně zaručenou možnost kritiky: oponentské expertizy, alternativní profesní praxe, diskuse o rizicích vedené v rámci profesí a podniků, umírněný skepticismus.

Beck chce propojit ekonomickou integraci s kosmopolitní politikou. Chtějí-li jednotlivé země sledovat svůj národní zájem, musí se denacionalizovat a transnacionalizovat. Kosmopolitní státy se mají podle něj zakládat na principu národní indifference států. Podobně jako vestfálský mír ukončil oddělením církve a státu náboženské války 17. století, kosmopolitní stát nahradí války národních států v 19. a 20. století.

Národní státy podle Becka budou dále úspěšně existovat, nebo budou transformovány ve státy nadnárodní. Premisa národní organizace už nemůže z perspektivy sociálně-vědního pozorovatele sloužit jako strukturální princip společenského a politického jednání. Proto volá po založení kosmopolitní vědy. „Metodologický nacionalismus“ by měl být nahrazen „metodologickým kosmopolitismem“.

Vidina je to hezká. Otázka je, zda nevyjadřuje spíše zbožná přání jednoho západního intelektuála než realitu. Vědci v kosmopolitním světě už dávno žijí. Komunikují a publikují v angličtině a vědecká komunita je mezinárodní. Většina politických debat se však odehrává na domácí úrovni v rámci národního státu. Skutečné citění většiny obyvatelstva Evropy leží jinde.

Marek Loužek